

ЗБОРОТ ВО ИСТОРИСКО-КУЛТУРОЛОШКИОТ КОНТЕКСТ (СПОРЕДБЕН АСПЕКТ)

BESEDNI RED PRI ŠKRABCU IN PRI MARETIĆU

Anita Peti-Stantić
Sveučilište u Zagrebu

The author compares views of two influential Slovene and Croatian linguists who lived and worked late in the 19th and in early 20th century, Stanislav Škrabec and Tomo Maretić, on the position of clitic cluster in the sentence structure. She presents and analyses their views on two relevant positions for clitic placement, second position (2p) and initial position (IP). Although both linguists believe in a »real popular speech« as a basis for literary language, their results substantially differ.

1. Uvod

Besedni red pojmujem kot tisti del skladnje, ki ga ne moremo izčrpati ne z analizo slovnične ne obvestilne stavčne strukture. Besedni red je del skladenjske analize, ki jo jezikoslovci zadnjih dvajset let imenujejo linearna stavčna ureditev. Pri analizi besednega reda gre za analizo skladenjskih enot, ki so že uvrščene v stavek na podlagi njegove slovnične ureditve. Zaradi tega pojem besednega reda v glavnem obsega:

1. položaj ustreznih skladenjskih sestavin,
2. medsebojno zaporedje skladenjskih sestavin.¹

Zaradi običajnega neločevanja prozodijskih in skladenjskih značilnosti pri analizi naslonk na samem začetku razprave poudarjam, da gre pri razumevanju razlike med razvrščanjem besed, ki so v sodobnem jezikoslovju imenovane naslonke (klitike), in vseh ostalih besed nekega jezika za naslednje – naslonke se v stavek razvrščajo tako po svojih skladenjskih kot po svojih prozodijskih značilnostih, medtem ko za naglašene besede njihova naglašenost nima nikakršne vloge pri njihovem razvrščanju na določene položaje v stavku.

2. Naslonke in besedni red

Že Jakobson² je v svoji delitvi sodobnih slovanskih jezikov v dve skupini, upošteval osnovno pravilo, ki velja za indoevropske jezike, tako imenovano Wackernaglovo pravilo, ki govori o razvrščanju naslonk na drugi položaj (2P) v stavku:

1. zahodnoslovanski jeziki in zahodna skupina južnoslovanskih jezikov (slovenščina, hrvaščina, bosanščina in srbsščina), v katerih se naslonke v stavek razvrščajo po navedenem pravilu,
2. vzhodnoslovanski jeziki in vzhodna skupina južnoslovanskih jezikov (makedonščina in bolgarščina), v katerih je prišlo do precejšnjega odmika in je Wackernaglovo pravilo izgubilo svojo moč.

Naslonke, še posebej spremenljive, so v slovnica obdelane kot enote, ki opravljajo določene skladenjske funkcije. Položaj razvrščanja naslonk pa je obdelan v poglavju besedni red. Razvrstitev, po kateri se naslonke razvrščajo v stavek v sodobnih slovenskih in hrvaških slovnica (Toporišič 2000; Žagar 1996; Katičić 1986; HG 1995), se pogosto imenuje *obvezni ali avtomatični besedni red ali stalna stava*. Le-ta je zaradi svoje obveznosti predvidljiva, prav tako pa velja, da položaj razvrščanja naslonk ni stilotvoren, medtem ko je položaj razvrščanja neklitičnih enot lahko stilotvoren³.

¹ Tako je tudi pri Večerki 1989; 31.

² Glej: Jakobson 1935 (1960); 118.

³ Navedene trditve, ki se nahajajo v slovnica, na korpusu hrvaških besedil ni mogoče potrditi. Več o tem: Peti-Stantić (2002).

Glede sodobnega odnosa do položaja naslonk znotraj besednega reda v stavku poudarjam, da je slovenska slovnica bolj odprta in manj normativna kot hrvaška, ki je samo normativna; pregledano gradivo pa dokazuje, da ta normativnost ni vedno upravičena. Za to navedbo bi rada predstavila nekaj primerov.

“Če upoštevamo še stavek *Zemlja, Venera, Mars itd. se vrtijo okrog Sonca*, ugotovimo, da se *se* zmeraj nahaja za osebkom; vendar bi drugi primeri z naslonskimi osebnimi in povratnimi zaimki pokazali, da *se* načeloma zmeraj stoji za prvim stavčnim členom, najsi bo osebek, povedek, predmet ali prislovno določilo ali pa določen del povedka. Stavek kot *Dal sem mu ga* pa bi nam povedal, da si tudi naslonke sledijo po določenem pravilu.

Tak besedni red imenujemo stalni ali stalno stavo, glede na njeno stilno vrednost pa nezaznamovano ali objektivno. V bistvu imamo torej stalni besedni red tako po členitvi po aktualnosti kot po posebnih običajih danega jezika.

Res pa je, da zaradi tega, ker to ali ono v stavku želimo poudariti, to stalno stavo spreminjamo. Tako si lahko predstavljamo, da bi kdo rekel *Okrog Sonca se vrti naša zemlja* ali *Deževalo je včeraj* ali *Je doma tvoj oče?*, pa tudi *Zemlja naša se vrti okrog Sonca*, celo *Dal mu ga sem* ipd. Tako stavo imenujemo umetno ali subjektivno, glede na stilno vrednost pa zaznamovano” (Toporišič 2000: 669-670).

In v drugi sodobni slovnici:

“Besedni red se v slovenščini ravna ali po perečnosti (aktualnosti) delov sporočila ali pa je določen s stalno stavo besed v besedni zvezi, pa tudi v naslonskem nizu in njegovem mestu v stavku. /.../ Prvemu stavčnemu členu sledi t. i. naslonski niz. /.../ Če je izpuščen prvi stavčni člen ali vprašalnica ali (a), stoji naslonka na začetku povedi: (To) Me veseli. (To) Me ne moti. (Ali) Si ti? Z naslonko na začetku povedi izražamo tudi neko čustveno zavzetost” (Žagar 1996: 115-117).

Kot je razvidno, se v sodobnih slovenskih slovnica uporabljata termin *stalna stava*, vendar ne kot nekaj nespremenljivega, temveč kot nekaj, kar obstaja v stilno nevtralnem besednem redu, upoštevajoč možnost spremembe te stave in torej tudi stilne zaznamovanosti.

Po drugi strani pa na Hrvaškem sodobni slovnicařji o tem presoјajo bolj normativno in preskriptivno. Na primer:

“Od takva slobodna redanja izuzete su riječi bez vlastita naglaska (enklitike i proklitike). Njihov je položaj u rečenici *strogo i mehanički određen, pa je zato uvijek i neobilježen jer se zna kakav će biti*. Preoblike kojima se enklitike smještaju na svoje *propisano mjesto* djeluju iza primjene svake druge preoblike, pa se enklitički oblici pri svakom koraku u procesu preoblikovanja nađu gdje im je mjesto.” (Katičić 1986: 495, poudarila A.P.S.)

Tudi v drugi slovnici je podobno:

“Iako je red riječi u rečenicama hrvatskoga književnoga jezika relativno slobodan, ipak ima pravila koja su obvezatna (zbog ritmičko-intonacijskih razloga) za sve vrste rečenica, bio u njima red riječi stilski obilježen ili neobilježen. To su *pravila o automatskom namještanju nenaglasnica* (klitika): *zanaglasnica* (enklitika) i *prednaglasnica* (proklitika), tj. riječi bez vlastita naglaska” (Barić 1995).

Iz citatov lahko zaključimo, da je v obeh sodobnih hrvaških slovnica poudarjena avtomatična razvrstitev naslonk v stavek. V zvezi s tem bi rada opozorila na dejstvo, da primeri v teh slovnica, še posebej pa primeri v elektronskem korpusu sodobnega hrvaškega jezika, nasprotujejo trditvam o avtomatičnosti. Posamezne jezikovne ravnine so s svojimi pravili v različni meri zavezujoče, npr. morfološka ravnina je zelo zavezujoča, skladenjska že manj, v njenem okviru pa za pravila o besednem redu lahko trdimo, da so najmanj zavezujoča.

Prepričana sem, da se je danes za boljše razumevanje stanja na tem področju raziskovanja jezika potrebno in koristno ozreti v preteklost in se spomniti, kako so naslonke in njihovo razvrstitev v stavku obravnavali jezikoslovci s konca devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja. V tem kontekstu menim, da je pisanje patra Stanislava Škrabca in njegovega hrvaškega sodobnika jezikoslovca Toma Maretića posebej ilustrativno.

V zvezi z vprašanjem normativnosti je zelo zanimiva opomba prof. Toporišiča, da je “merilo za razvrstitev delov sporočila pri stilno nevtralnem rabi v naravnem prostem besednem redu tako

imenovana členitev po aktualnosti in v naravnem stalnem pa preprosto običaj v danem jeziku”. (Toporišič 1982; 162). To pomeni, da jezikoslovci v danem času v resnici samo zapisujejo tisto, za kar, na podlagi poznavanja reprezentativnih besedilnih vzorcev na diahroni in na sinhroni ravnini, menijo, da je običajno v danem jeziku. Ob preučevanju besednega reda se zastavlja vprašanje, še posebej v zvezi z nenaglasnicami, na kakšen način je mogoče pridobiti potreben vpogled v gradivo, ki bi raziskovalcu omogočilo nujno gotovost, zanesljivost.

3. Relevantni položaji pri Škrabcu in pri Mareticu

3.1. Škrabec

3.1.1. Splošno

Škrabec ne pove ničesar o tem, katere vrste naslonk obstajajo v slovenščini. To je samoumevno, saj ne piše slovnice, ampak razprave, in so vrste naslonk poznane že od prej, utrjene v slovnicaх iz devetnajstega stoletja in prav tako v dveh izvrstnih razpravah – Murkovi in Breznikovi. Na začetku analize Škrabčevega pisanja o naslonkah bi rada opozorila na njegovo mnenje, da v njegovem času enklitike niso tako trdno povezane z besedami, ki stojijo pred njimi. O tem piše:

“Razen z velevniki se pa pri nas dandanašnji enklitike z besedami, ki jih imajo pred sebo, ne vežejo tako trdno, da bi delale ž njimi tako rekoč eno besedo, ali da bi se čutilo, ako stoje med dvema naglašanima besedama, da so naslonjene na sprednjo, ne na naslednjo, da so torej res enklitike, ne proklitike. Da bi bilo *me* v stavku “mati me poznajo” naslonjeno na sprednjo, *ne* v stavku “mati ne poznajo” pa na poslednjo besedo, tega po sedanji izreki ne čutimo, ali prav za prav čutimo, v obeh primerih enako, zvezo nenaglašene besedice z naslednjo naglašeno” (Škrabec II 1880: 212).

S sodobnega stališča težko enostavno presojamo o tem, ali ima Škrabec prav ali ne. Kljub temu njegovo opombo razumem kot izvrsten pokazatelj upravičenosti dvoma takratnih in današnjih jezikoslovcev v zvezi z besednim redom. Eno osnovnih vprašanj je, ali sodi slovenščina po tipu razvrščanja naslonk med jezike, v katerih se je Wackernaglovo pravilo dosledno ohranilo ali pa obstajajo odstopanja od tega pravila.

Škrabec izrecno trdi, da je v slovenščini dobro ohranjeno načelo razvrščanja naslonk na 2P, tako kot tudi v hrvaškem jeziku:

“Vender smemo reči, da je v naši slovenščini sploh dobro ohranjen stari red, ki pravi, da stoje enklitike na drugem mestu v stavku. (Primerjaj: Jakob Wackernagel, *Ueber ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung*)” (Škrabec II 1880: 212).

V okviru tega tolmači, kako je v slovenščini:

“Mi jemljemo vkup, kar gre vkup in skupaj dela prvi člen stavka, in za njim še le pride enklitika.” (Škrabec II 1880: 212)

Na tem mestu je opomba o sosednji hrvaščini, o kateri Škrabec trdi, da bi bil v hrvaščini takšen položaj naslonke napačen, kar ni povsem v skladu s tedanjimi slovnicaми in raziskanimi primeri. Kot bomo spoznali v nadaljevanju, pa njegov hrvaški sodobnik Maretic, vodilni slovničar tistega časa, ne govori ničesar o tem, kaj je pravilno in kaj nepravilno v zvezi z ločevanjem pridevnika od samostalnika z naslonko. Škrabčevo razpravljanje o tej problematiki nas nemalo čudi, saj je opazoval hrvaščino kot nematerni govorec, poleg tega pa se pri svojih trditvah sklicuje le na Vebrovo slovnico, ki je sicer normativna, nikakor pa tako razširjena kot zelo priljubljena Maretičeva slovnica.

Škrabcu je jasno, da pravila, postavljena v določenem jeziku, posebej kadar gre za takšne razlike, kot so skladske, ne veljajo tudi za druge jezike, niti za sosednje. Takšno razumevanje mu omogoča primerjanje besednega reda v slovenščini in v hrvaščini:

“Kar je dobro v enem jeziku, more biti torej napačno v družem, kaker v ostalih rečeh, tako tudi v besednem redu. Nekedaj so “pravila” za našo slovenščino iskali v drugih slavenskih jezikih, zlasti v stari slovenščini in hrvaščini; zdaj velja vsak mej jezikoslovci menda sploh, da imamo doma poizvedeti, kaj je po naše prav” (Škrabec III 1880: 286).

3.1.2. Zaporedje naslonk in 2P

Zaporedje naslonk Škrabec obravnava zelo na kratko, verjetno zaradi tega, ker je to eden najmanj spremenljivih elementov pri razvrščanju naslonk v stavčno ureditev. V zaporedju naslonk ni napak in kot pravi Škrabec:

“/.../ vender moramo priznati da se naš jezični čut vedno derži tega zakona, in sicer stoji enklitike na tem mestu ena za drugo v tem redu: *sem ga, si, ga, ga je, sva ga, sta ga, smo ga, ste ga, so ga, sem si ga, si si ga, si ga je, sva si ga, sta si ga, smo si ga, ste si ga, so si ga, se mi je, se ti je, se mu je, se ji je, se nama je, se vama je, se jima je, se mi ga je* itd. n. p. Ljudje, ki si jih izbral, so se mi zedeli pošteni. Blago, ki vam ga bomo poslali, bi vas imelo zadovoljiti. Sena, če se vam ga je že kaj posušilo, nam prodajte. Besedica pa (pri Dalm. pak) se postavlja pogostoma pred enklitike in v tem primeru je tudi enklitika: En mož pak je lok napel (I. B. Kral. 22 c); kjer se pa povdarja, tam stoji pred enklitikami le v začetku stavka, sicer za njimi.” (Škrabec II 1880: 218).

3.1.3. Inicialni položaj

O inicialnem položaju (IP) Škrabec piše podrobno. Navaja dve pravili in več primerov.

1. Naslonke so lahko na IP za odvisnim stavkom:

“Tudi za odvisnimi stavki se po naše ne govori participij ali sploh glagol pred enklitiko, temuč za njo; ne: “Strast, ki ga je imela v oblasti, poznala se mu je pri vsaki besedi”, temuč: “Strast, ki ga je imela v oblasti, se mu je poznala pri vsaki besedi” (Škrabec II 1880: 213).

2. Naslonke so lahko na IP, kadar gre za elipso:

“Ako pustimo namreč prvo mesto prazno, stoji enklitika na drugem in vender začenja stavek. To se godi 1. v vprašanjih, kjer je izpuščeno spred: ali, kaker: “te zebe? si ga videl? si se ga že naveličal? 2. v stavkih ki navajajo vzrok, kjer se izpušča: ker, n.pr: “Le hitro pojdi, je daleč. Danes ne grem, je že prepozno. Tepem ga ne, se mi smili. So oče doma? Ni jih ne, so šli na semenj. O, ni bil bos ne, je imel kosmate noge (ne: “Imel je kosmate noge”) Človek se težko prav spočije poleti, je prekratka noč, pa dela preveč” (Škrabec II 1880: 214).

Zanimive so opombe, v katerih Škrabec podaja svoje normativno stališče v zvezi z možnostjo položaja naslonk na IP. V knjižni slovenščini dovoljuje in opravičuje namreč tudi druge primere elipse, “ki so v govorjenju domači”. V takih primerih stojijo torej enklitike tudi na absolutnem začetku stavka. Poleg tega navaja primere, v katerih se v ljudskih pesmih pojavlja enklitika na inicialnem položaju, ko ne gre za izpust, s trditvijo, da takšni primeri ne ustrezajo ne tradiciji ne običaju slovenskega jezika. Pri tem navaja številne primere (Škrabec II, 216) iz starejše slovenske poezije (v kateri se naslonke razvrščajo v skladu z metričnimi potrebami) in iz starejše slovenske proze (v kateri je veliko primerov enklitik na prvem mestu v stavkih).

Iz vsega tega ni povsem razvidno, na podlagi česa je večina slovnicearjev v 19. stoletju, s Škrabcem vred, določila, da je inicialni položaj naslonk v slovenščini pravilen samo v naštetih tipih in da, nasprotno, če ni ničesar izpuščenega, ni pravilen. Morda je potrebno odgovor poiskati v Murkovi razpravi, v kateri je naštel veliko primerov enklitike na IP iz različnih besedil, ki so nastala ispod peres najboljših avtorjev iz tradicije umetnostnih besedil, z namenom, da bi pokazal, kako je prav to posebnost slovenskega jezika in da se ji ni treba umikati, temveč jo ohraniti in skrbeti zanjo⁴.

Ob koncu predstavitev Škrabčevega pisanja o besednem redu in položaju naslonk poudarjam, da kljub večini premišljenih in predirljivih opomb, ki veljajo za slovenski jezik, Škrabec nima zmeraj prav, ko presoja o pravilnosti ali nepravilnosti v hrvaškem jeziku. To je posebej očitno, ko gre za razlago, zakaj je neki položaj mogoč v slovenščini, ni pa mogoč v hrvaščini. Prav gotovo je eno takšnih mest ravno v zvezi z navajanjem razlogov, zaradi katerih naslonke v hrvaščini niso na inicialnem položaju. Škrabec o tem piše naslednje:

⁴ Glej: Murko 1892; 78 in dalje. V tem kontekstu Murko pravi npr.: “Tudi tukaj skušajo slovenščini naložiti okove. /.../ Večkrat pa je treba to objasnjevati s tem, da enklitike v slovenščini lahko izgubljajo sploh svoj prvotni značaj in po takem stoji na začetku stavka. /.../ Po vsem tem, kar je bilo povedano, se pač ne bomo več čudili, ako enklitike lahko sploh stoji na začetku stavkov. Primerov je v uvodu in v oblikoslovlju bilo navedeno dovolj. Nahajajo se v velikem številu pri pisateljih 16. stoletja in pri narodnih pisateljih naše dobe; v narodnih govorih je takih primerov vedno manj proti vshodu. *Če se je tudi temu stavljanju enklitik v novejšem času boj napovedal, uhaja še vedno celo najboljšim pisateljem*” (poudarila A. P. S.).

“Zakaj se v hervaščini za odvisnim stavkom ne more nadaljevati z enklitiko, je očitno; zato, ker sploh ne more stati za mnogobesednim prvim členom stavka, temuč le za prvo naglašeno besedo, ne glede na nje zvezo z naslednjimi” (Škrabec II 1880: 213).

Poleg njegove trditve ni navedeno, ali je pojmovanje prevzeto stališče katerega od hrvaških jezikoslovcev (vsekakor ne Maretićevega, kot bomo pokazali v nadaljevanju) ali gre za njegovo lastno razlago. V vsakem primeru trditev ni povsem točna. V hrvaškem knjižnem jeziku niti takrat niti danes naslonke ne morejo stati na IP. Vzrok za to je prozodijska interpretacija Wackernaglovega pravila, po katerem je IP intonacijsko najbolj poudarjen položaj v stavku, na katerem, po takšnem razumevanju, nikoli ne more stati nenaglašena beseda. Seveda ni potrebno posebej opozoriti na to, da v hrvaških narečjih Wackernaglovo pravilo nima vpliva, tako da se v kajkavščini in čakavščini nenaglašene besede, kot vse ostale naglašene besede, razvrščajo tudi na inicialni položaj.

3.2. Maretić

3.2.1. Splošno

Maretić v svoji slovnici in stilistiki (Maretić 1899) obravnava besedni red na samem začetku skladenjskega dela, takoj po poglavju o skladnosti (kongruenčnosti) in pred poglavjem o zgradbi stavka. Pri tem razlikuje dve osnovni vrsti besednega reda – gramatični in retorični (v katerem se tisto, kar se želi povzdigniti, postavlja na najpomembnejši položaj v stavku, in to sta inicialni in finalni). Ker gre za uradno in normativno slovnico in stilistiko, so na začetku našete naslonke:

“Hoteći sada govoriti o namještaju enklitika, nužno je najprije navesti sve enklitike. Da su zamjenički oblici *me, mi, te, ti, se, si, nam, vam, nas, vas* (drugo je: *nás, vás*), *ga, je, mu, joj, ih, im* enklitični, to nam je poznato već iz § 192-194., a u § 308c i 309a rečeno je, da su enklitični oblici glagolski *sam, si, je, smo, ste, su, ću, ćeš, će, čemo, čete, će*; u § 315c rečeno je da su oblici *bih, bi, bismo, biste*, koji služe za tvorbu pogodbenoga načina, sad enklitični, a sad nijesu; napokon su još dvije enklitike, i to su veznici *li* i *bo*, od kojih je drugi danas slabo običan u većem dijelu naroda” (Maretić 1899: 434).

V kontekstu pričujoče razprave posebej poudarjam pomen Maretića kot edinega hrvaškega jeziko slovca dvajsetega stoletja, ki ne trdi, da je položaj naslonk v stavku natančno določen, ampak prav nasprotno, pravi, da je “razvrščanje enklitik precej svobodno” (Maretić 1899; 434). Zaradi tega je še posebej v kontekstu navedenih sodobnih trditev o položaju naslonk v besednem redu potrebno reči, da Maretić ne poudarja 2P kot položaj, rezerviran za naslonke (razen enklitike *li*), in ne meni, da je razvrstitev naslonk na ta položaj nekaj posebej zaznamovanega. O ločevanju pridevnika in samostalnika z naslonko pove samo, da naslonka redko ločuje predlog od njegovega sklona.⁵

Zaradi samega naslova njegovega dela, v katerega je zajet tudi pojem stilistike, se pričakuje in predpostavlja visoka stopnja razumevanja stilističnih odnosov v hrvaškem jeziku te dobe. Večina hrvaških jezikoslovcev se danes ne bi strinjala z Maretićevo oceno o svobodi razvrščanja naslonk v stavku in o možnosti, da se s pomočjo naslonke stilno poudari kakšen element stavčnega pomena, o čemer je potrebno še razpravljati.

Maretić kot ilustracijo za trditve o svobodnem razvrščanju naslonk navaja številne primere, iz katerih je razvidno, da enklitika v stavku lahko stoji na različnih položajih. Nekateri od teh primerov so:

“U rečenici: bez priče ništa ne govoraše *im* (mat. 13.34.) može *im* stajati ne samo gdje stoji, već također iza *bez priče* i iza *ništa*. U rečenici: brižljiva *ga* crkva ne pušta bez duhovne brašnjenice (D. pisma 175) može se *ga* metnuti i iza riječi *crkva* i iza *ne pušta*. Vidi se dakle, da enklitike mogu stajati na različnijem mjestima.” (Maretić 1899: 435)

3.2.2. Zaporedje naslonk in 2P

⁵ Vzroke za takšno razlago je mogoče iskati v izbiri gradiva za skladnjo. Med izbranimi deli je manj avtorskih umetnostnih besedil in več zbirk pregovorov, ljudskih pesmi in pripovedk. Razlike med temi tipi besedil so v skladnji občutno večje kot na drugih jezikoslovnih ravneh, besedni red pa se v tem kontekstu kaže kot izrazito stilotvoren.

Glede zaporedja naslonk, ko jih je v stavku več, Maretić zapisuje jasna pravila, čeprav skoraj poleg vsakega navaja, da se v ljudskih pesmih ali v govoru sliši tudi drugače, celo nasprotno od tega, kar je predpisano.

“Kad se našu u kojoj rečenici po dvije ili po tri enklitike, one stoje obično jedna do druge, t.j. ne rastavljaju se, a namještaj im je ovaj: ako je jedna od njih *li*, ona svagda stoji na prvom mjestu: n. pr. hoćeš *li mu* reći?, ako *li ga ne* vidiš., lijepe *li su ti* ove jabuke itd.; ako iza *li* dolazi više enklitika od jedne, one se namještaju po svojim pravilima.” (Maretić 1899: 436).

Zaporedje naslonk, ki je v hrvaščini veljalo v obdobju Maretića, velja tudi danes:

1. prvi element naslonskega niza je *li*,
2. potem sledijo glagolske naslonke z izjemo oblike *je* (pomožnega glagola *biti* za tretjo osebo ednine),
3. na tretjem mestu v nizu so zaimenske naslonke – na prvem mestu oblika za roditelj, potem dajalnik in na koncu tožilnik,
4. na koncu prihaja oblika *je* (pomožnega glagola *biti*).

Primeri, iz katerih je to jasno razvidno, so (Maretić 1899: 437): pokazao *nam ga je*, javio *vam se je* (v ljudski poeziji tudi obratno: dali *je se* paša pomamio? kako *je se* pomirio s Mujom, kako *je se* jadan oženio, na smrt *je se* Jovo razboljeo), pokazat ćemo *joj ga*, mnogi *su mi se* izgubili, ako *li bi nam ga* dali, lijepo *li mi ga je* poslao.

Kot izjemo od pravila, po katerem glagolske naslonke prihajajo pred zaimenske, Maretić omenja *etični dativ*, v katerem oblika *ti* v resnici ni dajalnik po obliki in pomenu, ampak samo znak čustvene prizadetosti. Takšni primeri so: jadne *ti smo* sreće, teško *ti sam* gladan.

3.2.3. Inicialni položaj naslonk

Pravila, povezana z IP naslonk, so edina stalna in mehanična pravila v hrvaškem knjižnem jeziku in tako je bilo tudi v Maretićevem obdobju. Avtor pa poudarja dve posebni skladijski situaciji, ki ju ima za inicialni in v katerih ni dovoljeno uvrščanje naslonk:

1. Naslonke ne morejo stati na začetku stavka niti na začetku dela, vrinjenega v stavek (izjema je enklitika *je*, ki inicialno ni enklitika, temveč naglašena enota).
2. Naslonke imajo v odvisnih stavkih položaj takoj za veznikom (navaja se, da za veznikom *a* in *i* ne stojijo enklitike, medtem ko za ostalimi vezalnimi vezniki lahko ali pa tudi ne).

4. Zaključek - odnos do tradicije in inovacije v luči normativnosti

Na koncu primerjalne študije Škrabčevega in Maretićevega odnosa do položaja naslonk znotraj besednega reda na kratko povzemimo njuna stališča do tradicije in norme v jezikih, s katerimi sta se ukvarjala. V tem kontekstu kot osnovno vprašanje pojmem vprašanje jezikovnega gradiva. Pri tem gre za besedila,⁶ iz katerih so črpani primeri za analizo, stališča predstavljenih jezikoslovcev pa so različna.

Škrabcu je bilo v luči tedanje romantične ideje o nepokvarjenem govoru ljudstva povsem jasno, kje je treba iskati primere. Prepričan je, da je “najbolje neposredno mej ljudstvo, ker je po knjigah in časnikih mnogo tujega, kar si ima jezikoslovje prizadevati, da se iztrebi” in v nadaljevanju: “Takega nevjemanja mej knjižno in pravo ljudsko slovenščino bi se dalo nabrati polne koše. In na ta način bi si želeli vso preiskavo o besednem redu v našem jeziku” (Škrabec III 1880: 286).

Ker je bil ta tip jezika tudi Maretićeva vizija tega, kar bi morali vzeti kot vzor (to je lepo razvidno, če pregledamo seznam del, iz katerih je izpisoval primere za slovnico), se nam kar samo zastavlja vprašanje, kako so možne tolikšne razlike v rezultatih teh dveh jezikoslovcev, če sta gradivo zbirala na enak način in ju je vodila ista ideja. Če misel razvijemo še naprej, je neizogibno vprašanje, na kakšen način se lahko zbira reprezentativno gradivo za »pravo ljudsko slovenščino« ali za »pravo ljudsko hrvaščino«.

Škrabec je, kot sem do sedaj že prikazala, bistveno bolj naklonjen utrjevanju trdnih pravil, povezanih s položajem naslonk znotraj besednega reda, kot Maretić. Celo za ceno tega, da ne

⁶ Pri tem je besedilo razumljeno v sodobnem pomenu: kot celotna manifestacija realizacije nekega jezika, neodvisno od medija, v katerem je uresničena (zapisanem ali govornem).

upošteva svobode, ki jo v zvezi s tem v svoji obsežni in s primeri bogati razpravi dopušča Murko. In ne le to – Škrabec se upira primerom, v katerih je naslonka na IP in ki jih izpisuje iz besedil Jurija Dalmatina, Matije Kastelca in tudi novega prevoda svetega pisma (Wolfovega) ter jih proglašaja za napačne, čeprav je znano, da se prav prevod biblije pojmuje kot ena od potrditev, s katero določeni jezik pridobi potrebno *dignitas* za vključevanje med že obstoječe priznane jezike.

Če so ta besedila dober primer za ostale ravnine jezikovne analize, ne vidim razloga, zakaj ne bi to veljalo tudi za skladenjsko ravnino in za besedni red. Zaradi tega je neobičajno ostra ocena, ki jo izreka Škrabec:

“Tudi v teh primerih, vsaj teh iz svetega pisma, je kriva gerščina ali latinščina, da so prišle pri nas enklitike na prvo mesto. Prestavljavci niso hoteli dostavljati zaimkov, ki jih v gerškem in latinskem tekstu teh in podobnih zgledov ni.

Akoravno so se torej naši starši pisatelji semtertja pregrešili zoper splošni zakon, da stoji enklitike na drugem mestu v stavku in sedanji se pregreše v nasprotnem oziru še večkrat, vendar moramo priznati da se naš jezični čut vedno derži tega zakona...” (Škrabec VI 1880: 218).

Ker v objavljenih besedilih nisem uspela odkriti motivacije za tako ostro stališče in ne razumem Škrabčevega odnosa do pravilnosti tega, kar on pojmuje kot »pravi ljudski jezik«, in do nepravilnosti, ki jih odkriva pri piscih, lahko samo opozorim na to nelogičnost, ki se, kot sem že poudarila, ne ujema s stališči njegovega sodobnika Matije Murka. Zaradi navedenega, kljub siceršnjemu osebnemu mnenju, da je Škrabčev prispevek k dvigovanju tedanje jezikovne kulture v krogih, v katerih je deloval in do katerih je došel njegov glas, izjemno pozitiven in pomemben, mislim, da je nekatere dele njegovega pisanja o besednem redu, še posebej kot gre za oceno normativnosti, ki se dotikajo IP naslonk, potrebno kritično oceniti in o njih temeljito razmisliti.

Maretić pa po drugi strani, ko preučuje položaj naslonk znotraj besednega reda na svoj način, vzpostavlja red z malim številom nujnih omejitev (npr. o nemogoči inicialni razvrstitvi naslonk v hrvaščini), vendar z zavestjo, da gre za del skladnje, v katerem vlada velika svoboda in v katerem je malo gotovih pravil.

Če primerjamo stališči obeh jezikoslovcev s tem, kar je navedeno v sodobnih slovnicaх slovenskega in hrvaškega jezika, še posebej pa, na primer, z elektronskima korpusoma slovenščine in hrvaščine,⁷ je jasno, da so nekatera vprašanja, ki so bila tudi za njiju problem (kot npr. pogojevanost naslonke na IP v slovenskem jeziku ali ločevanje sintagme z naslonko v hrvaščini), kamen spotike tudi današnjih jezikoslovcev.

⁷ Upoštevač pri tem v celoti vse kritike, povezane predvsem z reprezentativnostjo, ki pa lahko in morajo biti poslana na naslov obeh elektronskih korpusov.

Literatura

- Barić E. et al.* Hrvatska gramatika / E. Barić, M. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević, M. Znika. Zagreb: Školska knjiga, 1995. S. 683.
- Breznik A.* Besedni red v govoru / A. Breznik // Dom in svet. Ljubljana: 1908. S. 222-230 (i u: J. Toporišič (ur.) A. Breznik, Jezikoslovne razprave, Ljubljana 1982, 233-253.)
- Jakobson R.* Les Enclitiques Slaves / R. Jakobson // Selected Writings I. The Hague: Mouton, 1962. S. 117-136
- Katičić R.* Sintaksa hrvatskoga književnog jezika: nacrt za gramatiku / R. Katičić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Globus, 1986. S. 529
- Maretić T.* Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika / T. Maretić. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana, 1899. S. 631.
- Murko M.* Enklitike v slovenščini / M. Murko // Letopis Matice slovenske. Ljubljana, 1891. S. 1-65.
- Murko M.* Enklitike v slovenščini / M. Murko // Letopis Matice slovenske. Ljubljana, 1892. S. 51-86.
- Toporišič J.* Nova slovenska skladnja / J. Toporišič. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982. S. 488.
- Peti-Stantić A.* Neobvezatnost reda riječi / A. Peti-Stantić // Od fonetike do etike: zbornik o sedamdesetogodišnjici prof. dr. Josipa Silića / I. Pranjković (ur.). Zagreb: Disput, 2005. S. 207-216
- Peti-Stantić A.* Stilotvornost klitika u tumačenjima hrvatskih gramatičara / A. Peti-Stantić // Važno je imati stila. Zagreb / K. Bagić (ur.): Disput 2002. S. 165-181.
- Toporišič J.* Slovenska slovnica / J. Toporišič. Maribor: Obzorja, 2000. S. 923.
- Toporišič J.* Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku / J. Toporišič // Slavistična revija, 15/1-2. S. 251-274.
- Škrabec S.* Cvetje z vertov sv. Frančiška II, III, V. / S. Škrabec // Kostanjevica, 1880. i dalje.
- Večerka R.* Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax, I. Die lineare Satzorganisation / R. Večerka. Freiburg, S. 401.
- Žagar F.* Slovenska slovnica in jezikovna vadnica / F. Žagar. Maribor: Obzorja, 1996. S. 351.